

MAŁY
SŁOWNIK
KULTURY
DAWNYCH
SŁOWIAN

Pod redakcją
LECHA LECIEJEWICZA

WIEDZA POWSZECHNA
WARSZAWA 1972

Autorzy haseł i artykułów

ZBIGNIEW BUKOWSKI Z.B.
MARIA DEKÓWNA M.D.
ANTONI GAŚSIOROWSKI A.G.
JERZY GASSOWSKI J.G.
WITOLD HENSEL
ZOFIA HILCZER-KURNATOWSKA Z.H.-K.
LECH KALINOWSKI
GERARD LABUDA G.L.
LECH LECIEJEWICZ L.L.
ANDRZEJ NADOLSKI A.N.
JERZY NALEPA J.N.
STANISŁAW RUSSOCKI S.R.
WINCENTY SWOBODA W.S.
WOJCIECH SZYMAŃSKI W.Sz.
TERESA WĄSOWICZÓWNA T.W.
ANDRZEJ WĘDZKI A.W.

Redakcja naukowa
LECH LECIEJEWICZ

Opracowanie redakcyjne
BARBARA GERS
MARIA GOSZCZYŃSKA

Obwoluta, okładka, karta tytułowa
KAZIMIERZ HAŁAJKIEWICZ

Wyklejka i układ tablic
KRYSTYNA TARKOWSKA-GRUSZECKA

Redaktor techniczny
IRENA SZWEDLER

Korektorzy
KRYSTYNA KRZYŻ
ALICJA MORYŚ

General Slavic Ref.

(SLAVIC)

936.703

M 299

WSTĘP

Lata ostatnie odznaczają się niezwyklej rozwojem zainteresowań dawną przeszłością narodów słowiańskich i badań w tej dziedzinie. Przejawem tego był u nas rozmach studiów nad początkami społeczeństwa i państwa polskiego, uświetniony oficjalnymi obchodami Tysiąclecia. Podobnie w Związku Radzieckim podjęto rozległe prace badawcze nad kulturą dawnej Rusi, w Czechosłowacji nad pierwszym państwem Słowian zachodnich — Wielką Morawą. Rozbudzenie zainteresowań najdawniejszą przeszłością widać w Bułgarii, Jugosławii i w krajach, które niegdyś zajęte przez Słowian uległy później germanizacji (Austria, NRD, NRF), romanizacji (Rumunia) lub madziaryzacji (Węgry); na plan pierwszy wysuwają się tu zwłaszcza osiągnięcia archeologów i historyków w NRD. Przyczyny tego stanu rzeczy są różnej natury. Jedną z istotniejszych było z pewnością totalne zagrożenie kultury społeczeństw słowiańskich ze strony zbrodniczego systemu hitlerowskiego podczas II wojny światowej, zagrożenie, którego ideologiczną podbudowę stanowiły pseudonaukowe teorie o niższości kulturowej Słowian w przeszłości. Z drugiej strony ważna rola państw o słowiańskim obliczu etnicznym po wojnie i przemiany społeczno-polityczne, które przyczyniły się do upowszechnienia i pogłębienia świadomości historycznej wśród szerokich warstw społeczeństwa, powodują wzrost zainteresowań źródłami kultury słowiańskiej u nas i na całym świecie.

Badacze polscy mają w tej dziedzinie wybitne zasługi. Na czołowe miejsce wysuwa się niewątpliwie wielki *Słownik starożytności słowiańskich*, którego pierwsze projekty powstały już w okresie międzywojennym, a który jest realizowany od 15 lat przy współpracy licznych językoznawców, historyków, archeologów, historyków sztuki, literatury, etnografów, antropolo-

225

gów i in. przez Zakład Słowianoznawstwa Polskiej Akademii Nauk (ukazały się już t. I—III i część 1. tomu IV, obejmujące hasła od litery A do P). Z drugiej strony z inicjatywy polskiej odbył się w 1965 roku w Warszawie I Międzynarodowy Kongres Archeologii Słowiańskiej, jeden z głównych punktów obchodów naukowych Tysiąclecia Państwa Polskiego, który zgromadził archeologów-slawistów i licznych przedstawicieli dyscyplin pokrewnych z całego świata. Kongres zorganizowany przez Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk został uwieczniony opublikowaniem w 7 tomach wszystkich referatów, komunikatów i dyskusji, które dają obraz ogromu osiągnięć w dziedzinie badań nad dawną kulturą słowiańską. Wyrazem wzmożonych zainteresowań słowianoznawczych były też liczne studia i rozprawy, wśród których na plan pierwszy wysuwa się W. Hensla *Słowiańszczyzna wczesnośrednio-wieczna. Zarys kultury materialnej*, dzieło H. Łowmiańskiego *Początki Polski*, potraktowane na szerokim, słowiańskim tle (ukazały się dotąd 4 tomy), W. Molègo *Sztuka Słowian południowych*; została wznowiona istotna dla rekonstrukcji dawnej przeszłości monografia K. Moszyńskiego *Kultura ludowa Słowian*, i wiele innych.

Zadaniem *Małego słownika kultury dawnych Słowian* jest uprzystępnienie wyników tych badań szerszym kręgom społeczeństwa interesującym się początkami naszej własnej kultury i bliskich nam innych narodów słowiańskich. W ok. 1500 hasłach przedstawiamy podstawowe pojęcia, postacie, ośrodki, za- bytki i odkrycia ważne dla poznania rozwoju kultury Słowian od samych ich początków (sięgających, jak można sądzić, 2. połowy II tysiąclecia p.n.e.) aż do przełomu XII/XIII w. n.e., kiedy stosunkowo jednorodna dawniej Słowiańszczyzna podzieliła się już na państwa i narodowości o feudalnej strukturze społecznej. Syntetyczny pogląd na całość daje 14 artykułów, przedstawiających najważniejsze problemy dawnej kultury słowiańskiej. Szczupłe ramy *Słownika* nie pozwoliły na uwzględnienie wielu pasjonujących wydarzeń w dziejach badań slawistycznych; zdecydowaliśmy się wobec tego poświęcić osobny, piętnasty, artykuł tym sprawom. Zamieszczona na końcu bibliografia umożliwia pogłębienie wiadomości. Ze względu na odbiorcę szczególnie szeroko uwzględniliśmy w niej pozycje w języku polskim; lecz podanie podstawowych prac obcojęzycznych wydało nam się również rzeczą pożyteczną.

Nauka szybko postępuje naprzód i nie inaczej jest w dziedzinie badań nad kulturą dawnych Słowian; ogromny dyna-

mizm nadają tym poszukiwaniom zwłaszcza prowadzone z rozmachem prace archeologiczne. Stąd też Czytelnik znajdzie u nas niekiedy wiadomości, które odbiegają od ustaleń przedstawionych w innych pracach — nawet w wielkim *Słowniku starożytności słowiańskich*. Staramy się jednak podać aktualny stan wiedzy o różnych problemach, poglądy najbardziej ustalone i — jak się wydaje — uzasadnione. Pewne różnice wynikać też będą z rozbieżności w sądach współautorów, którzy sygnują opracowywane przez siebie hasła i podpisują artykuły. Rozbieżności Redakcja starała się ograniczyć do minimum, lecz niekiedy wydało się rzeczą celową zasygnalizowanie różnych punktów widzenia, pokazujących Czytelnikowi, że nie mamy tu do czynienia ze sztywnym zasobem informacji, lecz nauką żywą, która postępuje naprzód zarówno drogą nowych odkryć, jak i dyskusji.

Słownik ma charakter popularnonaukowy, lecz nie oznacza to rezygnacji ze stosowania podstawowych terminów fachowych. Umożliwia to z jednej strony większą precyzję sformułowań, z drugiej zaś wprowadza też nieco w kulisy pracy naukowej, co może być ciekawe dla Czytelnika. Pewne kłopoty następują spolszczenie wielu imion osób i nazw miejscowości. Przyjęliśmy zasadę zachowania spolszczonego brzmienia imion bardziej rozpowszechnionych w języku polskim (Jarosław, Włodzimierz itp.), oryginalnego zaś, gdy chodzi o mniej znane (Krešimir, Ljudevit itp.). W przypadku nazw miejscowości spolszczając podajemy w nawiasie ich aktualne brzmienie [Miśnia (Meissen), Praga (Praha) itp.], przy mniej znanych wyłącznie oryginalne (Levý Hradec, Teterow itp.). Nazwy, których rekonstrukcja jest dyskusyjna, podajemy w kilku wersjach, odsyłając do najbardziej, jak się zdaje, uzasadnionej (Brandenburg → Brenna, Hobolin → Hawelberg itp.). Jeśli chodzi o hasła dwuczłonowe (*Gnieźnieńska bulla*, lużycka kultura itp.), na plan pierwszy wysuwamy określenia sformułowane, co może nie zawsze jest zgodne z duchem języka polskiego, lecz unikamy w ten sposób tworzenia sztucznych grup tematycznych (np. zgrupowania koło siebie wszystkich kultur archeologicznych). W celu ułatwienia korzystania ze *Słownika* podajemy jednak również wersję odwrotną, łącząc ze sobą niekiedy hasła o podobnym brzmieniu i stosując odsyłacze (księga → *Elbląska księga*, → *Henrykowska księga* itp.). Odstępujemy od tej zasady wtedy, kiedy hasła tworzą ze sobą pewną zwartą całość (np. prawo). Ilustracje ułożone zgodnie z hasłami w porządku alfabetycznym, tablice łączące nieco swobodniej układ rzecz-

wy z alfabetycznym, mapy przeglądowe, tablice genealogiczne i synchronizacyjna mają ułatwić korzystanie z całości.

Redakcja wyraża nadzieję, że oddany do rąk Czytelnika *Mały słownik kultury dawnych Słowian* przyczyni się do przybliżenia mu przeszłości, która choć oddalona leży jednak u podstaw niespodziewanie wielu spraw, z którymi styka się stale w dniu dzisiejszym.

WYKAZ SKRÓTÓW

archeol.	— archeologia, archeologiczny	niem.	— niemiecki
art.	— artykuł	ok.	— około
bizant.	— bizantyński	pd.	— południe, południowy
bp	— biskup	płw.	— półwysep
bułg.	— bułgarski	pn.	— północ, północny
ces.	— cesarz	p.n.e.	— przed naszą erą
chorw.	— chorwacki	pocz.	— początek
chrześć.	— chrześcijaństwo, chrześcijański	pol.	— polski
czes.	— czeski	polit.	— polityczny
europ.	— europejski	poł.	— połowa
feud.	— feudalizm, feudalny	połab.	— połabski
gosp.	— gospodarczy	pom.	— pomorski
gr.	— grecki	rus.	— ruski
jez.	— jezioro	rz.	— rzeka
jęz.	— język	rzym.	— rzymski
k.	— koło	serb.	— serbski
ks.	— książę, księżna	słow.	— słowiański
l.	— lata	społ.	— społeczny
łac.	— łaciński	średn.	— średniowiecze, średniowieczny
łuż.	— łużycki	środk.	— środkowy
m.	— morze	ur.	— urodzony
maced.	— macedoński	w.	— wiek
moraw.	— morawski	wlk.	— wielki
n.e.	— naszej ery	wsch.	— wschód, wschodni
		zach.	— zachód, zachodni